

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

УДК 378.011.31

Ірина Садова, кандидат психологічних наук, доцент кафедри

педагогіки та методики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті аналізуються основні засоби формування індивідуального стилю професійної діяльності у майбутніх вчителів початкових класів та розкриваються психологічні умови корекції індивідуального стилю педагога відповідно до вимог ефективної професійно-педагогічної взаємодії.

Ключові слова: педагогічна діяльність, індивідуальний стиль, майбутній вчитель.

Літ. 8.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена модернізацією сучасної системи вищої педагогічної освіти, яка полягає у підготовці майбутнього вчителя початкових класів, здатного творчо використовувати здобуті знання у професійній діяльності, вміти працювати з учнями. Динаміка розвитку суспільства та поява нових можливостей для розкриття професійного потенціалу сучасного фахівця у галузі освіти вимагають розгляду питання щодо самовдосконалення майбутніх учителів початкових класів, створення їхнього індивідуального стилю педагогічної діяльності. Від стильових особливостей цієї діяльності та керівництва залежить ефективність навчання й виховання, особливості розвитку й формування міжособистісних відносин і педагогічної взаємодії учасників навчального процесу. У зв'язку з цим актуальним є вивчення спеціальної роботи з формування та корекції індивідуальних стилів педагогічної діяльності майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Про те, наскільки проблема привертає увагу фахівців, свідчить той факт, що кількість робіт з цієї проблеми за останні роки досягає кількох тисяч. Водночас досліджено проблему стилю виховання, навчання, педагогічного керівництва (К.А. Абульханова-Славская [1], О.О. Бодальов [2], Н.В. Бордовська, Н.А. Веригина, А.К. Маркова [7], А.Я. Ніконова, Л.М. Фрідман, В.А. Кан-Калик [4], О.М. Леонт'єв, Г.О. Ковальов та ін.); вивчено особливості індивідуального стилю педагога (Ю.Б. Гіппенрейтер, Є.А. Клімов [5], В.М. Галузяк [3], В.С. Мерлін, О.П. Саннікова, Л.О. Савенкова та ін.).

Мета статті – виявити основні засоби формування індивідуального стилю професійної

діяльності у майбутніх педагогів та психологічні умови їх корекції відповідно до вимог ефективної професійно-педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Під педагогічною діяльністю педагога необхідно розуміти його професійну діяльність, яка в цілому спрямована на якісну підготовку (навчання і виховання) дітей, студентів або фахівців й зумовлюється рівнем фахових, психолого-педагогічних знань і вмінь, професійно значущими особистісними якостями, здібностями, психофізичними можливостями викладача. До таких відносимо: ґрунтовні і глибокі знання державного законодавства про освіту і виховання дітей та молоді, знання з фахових дисциплін, педагогіки, психології, сучасних досягнень у цих галузях, знання змісту навчальних програм і підручників з дисципліни, що викладається; досконале володіння педагогічною технікою, методикою навчання і виховання; уміння створювати доброзичливий психологічний мікроклімат у шкільному або студентському колективі; враховувати індивідуально-психологічні особливості школярів, інтерес до педагогічної професії, професійну самосвідомість, адекватну самооцінку, високий рівень інтелекту; збереження та зміцнення власного фізичного і психічного здоров'я, здоровий спосіб життя, емоційну стійкість, толерантність, життєрадісність [5, 42].

Особливістю педагогічної діяльності є і те, що педагог виховує учнів не лише спеціально організованою поза шкільною виховною роботою, а насамперед змістом свого навчального предмету. Знання мають позитивний виховний вплив на дітей тільки за певних умов: коли вчитель зуміє створити під час занять відповідний емоційний настрій і учні усвідомлюють необхідність у знаннях не тільки сьогодні, а й у майбутньому.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Аналіз наукових джерел щодо проблематики індивідуального стилю професійної діяльності особистості засвідчив, що це питання по-різному досліджувалось як у вітчизняних, так і в зарубіжних роботах. Водночас необхідно зазначити, що дослідження індивідуального стилю діяльності інтенсивніше проводились у психологічній сфері на відміну від інших галузей науки.

У психології поняття “стиль” першим використав А. Адлер, засновник індивідуальної психології як напряму у психоаналізі. Класичними з проблеми стилю стали роботи також Г. Олпорта, Д. Ройса та Е. Поула.

Аналіз різноманітних вітчизняних досліджень щодо трактування поняття індивідуального стилю, дозволив систематизувати їх за загальними концепціями. Означені підходи умовно поділено на три групи.

У вітчизняній психології проблема індивідуального стилю діяльності розглядається насамперед у контексті загальної теорії діяльності. Одним з перших дав визначення стилю А.А. Бодалев, який аналізував його як спосіб успішного виконання діяльності, що залежить від здібностей людини [2, 133].

Друга група підходів розглядає стиль у межах опису людської діяльності з погляду характеристики способу її здійснення як сукупності компонентів діяльності. Класичним для вітчизняної концепції індивідуального стилю виявився підхід, обумовлений В.С. Мерліним і Є.А. Клімовим [5], який визначає стиль не як окремі властивості або особливості активності індивідуальності, а як систему типологічно зумовлених засобів і прийомів діяльності.

Підходи третьої групи акцентують увагу на переосмисленні класичних теорій щодо поняття індивідуального стилю з метою визначення структурного інструментарію стилів різних видів діяльності. В означеній групі підходів стиль розглядається як сукупність різних індивідуальних якостей і системиспособів діяльності (К.А. Абульханова-Славська [1], А.К. Маркова [7], Н.Я. Ніконова, О.П. Саннікова, М.Р. Щукін).

Е.А. Клімов зазначає, що індивідуальний стиль діяльності у вузькому змісті – “це обумовлена типологічними особливостями стійка система способів, яка складається в людини, що прагне до найкращого здійснення даної діяльності... індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найкращого зрівноважування своєї індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності” [5, 49].

Стили педагогічної діяльності, у першу чергу, поділяються на три загальних: авторитарний, демократичний та потурання, але одночасно мають власне “педагогічний зміст”. Істотно, що кожний з цих стилів припускає домінування монологічної або діалогічної форми спілкування.

Комунікативний аспект педагогічного спілкування посідає особливе місце у роботі вчителя, оскільки передбачає інтенсивний обмін інформацією між ним і учнями. Від того, як повно він використовує різноманітні комунікативні засоби, враховує рівень поінформованості учнів, можливі бар’єри спілкування, неабиякою мірою залежить ефективність педагогічної діяльності.

Проте спостереження свідчать, що мовлення вчителя, особливо початківця, займає у навчальному процесі невиправдано багато часу. Учителі ж, які оволоділи педагогічною майстерністю, широко використовують можливості немовних засобів спілкування, а їхнє мовлення характеризується лаконічністю і змістовністю.

Якщо ж узяти інтерактивний аспект педагогічного спілкування, то відомо, що при демократичному стилі, який реалізує вчитель початкових класів, школярі значно частіше, ніж за інших стилів, відчують задоволення і радість від навчання. Такий учитель працює з усім класом, організовує спільну діяльність, урахувуючи індивідуально-психологічні особливості учнів, заохочуючи їх до кооперації зусиль. Водночас авторитарний стиль негативно позначається на самооцінці учнів, особливо слабо встигаючих [6, 24].

На думку А.К. Маркової, найбільш ефективним є гармонійний або збалансований індивідуальний стиль професійно-педагогічної діяльності, у якому яскрава вираженість певних параметрів міжособистісної поведінки поєднується зі здатністю гнучко і адекватно реагувати на мінливі ситуації професійно-педагогічної взаємодії.

На основі узагальнень психологічних досліджень про тривимірну модель міжособистісної взаємодії, можна виділити три параметри, за якими розрізняють поведінкові прояви професійно-педагогічної діяльності: “домінантність – залежність”, “доброзичливість – ворожість”, “формальність – особистісність” [7, 55].

Найбільш оптимальним для ефективної професійно-педагогічної взаємодії є стиль педагогічної діяльності, в якому вимогливість, певна міра домінантності педагога поєднується із доброзичливістю, прийняттям вихованців та особистісною відкритістю, конгруентністю. Такому типу взаємодії відповідає збалансований

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

стиль професійно-педагогічного спілкування. Доброзичливий стиль спілкування теж дозволяє налагодити з учнями продуктивні взаємостосунки, але строга спрямованість на встановлення з учнями відкритих, хороших взаємостосунків, боязнь отримати негативну оцінку на свій рахунок, використання тільки позитивних форм соціального контролю, ігнорування соціальної дистанції дещо знижує виховний потенціал даного стилю, перешкоджає виконанню професійно-рольових обов'язків [6, 29 – 31].

На цій основі А.К. Марковою та А.Я. Ніконовою виділено 4 типи індивідуальних стилів, які характеризують сучасного вчителя:

Емоційно-імпровізаційний. Орієнтуючись здебільшого на процес навчання, вчитель недостатньо адекватно планує свою роботу по відношенню до кінцевих результатів; для викладання відбирає найбільш цікавий матеріал, а важливий, але нецікавий залишає на самостійне вивчення.

Емоційно-методичний. Орієнтуючись як на результат, так і на процес навчання, вчитель адекватно планує навчально-методичний матеріал, не упускаючи закріплення і запам'ятовування, включаючи повторення і контроль знань, що плануються.

Розумово-імпровізований. Для вчителя характерні орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування, оперативність, поєднання інтуїтивності і рефлексії.

Розумово-методичний. Орієнтуючись здебільшого на результати навчання і адекватно плануючи навчально-виховний процес, вчитель виявляє консервативність у використанні засобів педагогічної діяльності [7, 63].

Системний аналіз особливостей індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів дозволяє охарактеризувати чотири рівні прояву досліджуваної професійно-особистісної освіти:

Низький рівень: майбутній учитель незацікавлений у роботі з учнями, він спрямований на задоволення власних потреб; рішення приймаються необмірковано, педагогічна ситуація не осмислюється, а педагогічна взаємодія характеризується формальним спілкуванням.

Середній рівень: студент замислюється над своїми можливостями та перспективами їх реалізації. Майбутній фахівець намагається організувати продуктивну педагогічну взаємодію, встановити контакт з аудиторією, зацікавити її у важливості предмета мовлення, випробувати себе в різних формах організації навчально-виховного процесу, але під контролем інших. Водночас не

відбувається системного формування стилю діяльності. Цей процес характеризується фрагментальним проявом індивідуальності.

Достатній рівень: майбутній учитель характеризується визначеною професійною позицією, мотиваційною спрямованістю на ефективну педагогічну взаємодію. Спостерігається здатність до інноваційної діяльності, що проявляється у зацікавленості новітніми тенденціями та пошуку нових форм організації навчально-виховного процесу. Індивідуальний стиль формується цілеспрямовано з орієнтацією на розвиток учня як творчої натури.

Високий рівень: студент характеризується професійною спрямованістю, бажанням організувати теплу педагогічну взаємодію. Прояв позитивних емоцій вказує на почуття захопленості, емоційне піднесення, радість спілкування з учнями. Студент майстерно володіє саморефлексією та саморегуляцією, оптимально застосовує творчий потенціал, активно використовує авторські технології, у нестандартних ситуаціях здатний забезпечити реалізацію адекватного стилю діяльності, знаходить нові ресурси [8, 379].

Відповідно до особистісно-діяльного підходу вирішальним фактором становлення індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього вчителя визначена професійна практична підготовка, збагачення змісту й методів якої сприяє ефективності цього процесу.

Адекватними рівневим проявам індивідуального стилю педагогічної діяльності є наступні етапи практичної підготовки: *орієнтаційно-мотиваційний, операційно-регулятивний, інтегративно-узагальнюючий* [6].

Перший етап – *орієнтаційно-мотиваційний* – спрямований на виявлення й формування мотивації майбутньої професійної діяльності, системи ціннісних орієнтацій, професійної самосвідомості, стимулювання саморозвитку особистості майбутнього педагога.

На другому етапі – *операційно-регулятивному* – відбувається оволодіння майбутніми вчителями цінностями й змістами учбово-професійної діяльності, створення індивідуальних фрагментів педагогічної діяльності, розвивається вміння співвідносити свої можливості з нормативами педагогічної діяльності.

Третій етап – *інтегративно-узагальнюючий* – припускає послідовне втілення індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя, реалізацію його індивідуально-професійного самовираження, підвищення статусного значення професійно-

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

орієнтованих знань як в особистісному, так і в професійному плані, структурування знань і навичок у процесі оволодіння індивідуальним стилем діяльності, розвиток креативності [6].

Як зазначає Ж.В. Ковалів існують психологічні умови формування ефективних індивідуальних стилів педагогічної діяльності майбутніх вчителів початкових класів:

а) усвідомлення стильових особливостей власної професійно-педагогічної діяльності, визначення їх адекватності-неадекватності успішній професійно-педагогічній діяльності; забезпечення адекватного усвідомлення ефективних та неефективних способів, прийомів професійно-педагогічної діяльності;

б) корекція системи професійно-ціннісних орієнтацій; активізація рефлексивних процесів; розвиток позитивних мотиваційних тенденцій; корекція уявлень про особливості та наслідки різних способів взаємодії; формування позитивних професійних Я-образів;

в) відпрацювання та закріплення нових ефективних способів професійно-педагогічної взаємодії [6, 30].

На думку В.М. Теслюк, формування ефективних індивідуальних стилів педагогічної діяльності у майбутніх викладачів передбачає три напрями:

Перший напрям – спрямований на теоретичну психолого-педагогічну підготовку майбутніх вчителів із проблем професійно-педагогічної діяльності. Це забезпечується через проведення лекційно-семінарських занять, які передбачають знайомство з теоретичними основами педагогічної діяльності, класифікацією, показниками ефективності різних стилів, чинниками розвитку індивідуального стилю діяльності, поведінковими проявами, методами формування ефективного індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Другий напрям – являє собою тренінг, спрямований на корекцію стильових особливостей та чинників мікрорівня сформованості індивідуальних стилів педагогічної діяльності, закріплення і відпрацювання ефективних способів та моделей взаємодії. Продуктивний результат у тренінгових групах забезпечується завдяки: моделюванню, розігруванню і аналізу конкретних професійно-педагогічних ситуацій; використанню групових дискусій, спрямованих на обговорення та корекцію професійно-ціннісних орієнтацій та способів професійно-педагогічної діяльності; застосуванню рольових ігор; читанню і колективному обговоренню наукової та науково-популярної літератури із проблем

міжособистісного та професійно-педагогічного спілкування; складанню та реалізації індивідуальних програм удосконалення стилю педагогічної діяльності. Загальними принципами для тренінгової роботи є: принцип персоніфікації висловлювань, принцип активності, принцип “тут і тепер”, принцип зворотного зв’язку, принцип довірливого і відкритого спілкування, принцип акцентування мови почуттів.

Третій напрям направлений на комунікативну підготовку майбутніх педагогів (корекцію чинників формування індивідуального стилю педагогічної діяльності). Така підготовка реалізується через заняття науково-практичного семінару. Кожна тема науково-практичного семінару розкривається за допомогою трьох функціональних компонентів: а) інформаційно-пізнавального; б) діагностичного; в) корекційно-розвивального. У свою чергу, кожен із компонентів реалізується через лекції, практичні заняття, діагностичні методики, групові дискусії, розв’язання проблемних професійно-педагогічних ситуацій [8].

Потрібно організувати різні види практичної підготовки: практичні заняття з педагогічних дисциплін, практикум “Основи педагогічної майстерності”, педагогічну практику, спрямовані на розвиток суб’єктної позиції, педагогічної спрямованості й професійної компетентності майбутнього вчителя, індивідуально-стильових особливостей його діяльності. Істотний вплив на розвиток окремих структурних компонентів стилю справляє виконання студентами самостійних творчих робіт: написання творів, складання моделей, проектів та ін.

Якщо у вищих навчальних закладах розпочинати процес формування індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутніх педагогів, то зникає агресивний стиль спілкування, зменшуються показники і таких неефективних стилів професійно-педагогічного спілкування, як авторитарний, м’який, формальний, конформний. Те, що незначна кількість студентів продовжує притримуватися неефективних стилів, можна пояснити проблемами особистісного розвитку майбутніх викладачів, що важко піддаються корекції (негативна Я-концепція, занижена самооцінка).

Отже, успішність становлення індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів забезпечується особистісно-орієнтованим характером її здійснення, єдністю інформаційного й діяльного аспектів професійної освіти за умови формування в студентів ціннісного відношення, особистісної значимості теоретичних і практичних знань.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Висновки. З позицій особистісного підходу індивідуальний стиль педагогічної діяльності визначається як сукупність стабільних у часі, індивідуально своєрідних способів та прийомів психолого-педагогічної взаємодії, які обумовлені мотиваційно-ціннісними диспозиціями педагога.

Сформованість індивідуального стилю педагогічної діяльності у майбутніх вчителів початкових класів залежить від чинників мезорівня спілкування у вищому навчальному закладі. Основними чинниками мезорівня є: відведення на вивчення психолого-педагогічних дисциплін незначного відсотку часу; зміст навчальних програм; відсутність у викладачів вищого навчального закладу психолого-педагогічної освіти; незбалансованість різних груп професійно-ціннісних орієнтацій у викладачів; перевага у викладачів неефективних стилів професійно-педагогічного спілкування.

Доцільним є впровадження у психолого-педагогічну практику програми формування ефективних індивідуальних стилів педагогічної діяльності майбутніх вчителів: теоретичну психолого-педагогічну підготовку студентів із проблем педагогічної діяльності; тренінг формування ефективних стилів педагогічної діяльності; комунікативну підготовку.

Таким чином, становлення індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів відбувається у процесі активного освоєння її змістовної й процесуальної характеристик, при обов'язковому виборі й розвитку суб'єктом у своїй діяльності такої системи засобів і форм взаємодії із професійним середовищем, які найбільшою мірою відповідають його внутрішньому складу, схильностям, індивідуально-типологічним

особливостям і ціннісно-значеннєвим установкам.

1. Абульханова-Славская К.А. Личностные типы мышления / К.А. Абульханова-Славская // *Когнитив. психология.* – М.: Наука, 1986. – С. 154 – 178.

2. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. – М., 1983. – 272 с.

3. Галузьяк, В.М. Проблема личностной референтности педагога / В.М. Галузьяк, Н.И. Сметанский // *Педагогика.* – 1998. – №3. – С. 12 – 14.

4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. – Москва, 1987. – С. 97.

5. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности / Е.А. Климов. – Казань: КГУ, 1969. – 278 с.

6. Ковалів Ж.В. Діагностика сформованості індивідуального стилю професійної діяльності вчителів / К.Д. Ушинський і сучасність: пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти / Ж.В. Ковалів // *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського/ матеріали міжн. науково-практ. конф.* – Одеса, 2004. – С. 24 – 30.

7. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К. Маркова // *Педагогика.* – 1995. – № 6. – С. 55 – 63.

8. Теслюк В.М. Дослідження індивідуальних стилів професійно-педагогічного спілкування у майбутніх викладачів / В.М. Теслюк // *Збірник наукових праць Інституту психології Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. IX, частина 1.* – К., 2007. – С. 379 – 385.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2011

Джерела мудрості

“... вчитель – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного. Без нього унеможливаються соціальний поступ, будь-які досягнення держави і народу. Він є безпосередньою продуктивною силою”.

*Іван Андрійович Зязюн
директор, доктор філософських наук, професор, академік
АПН України*

“Без поваги, без любові до рідного слова не може бути всебічної людської вихованості, ні духовної культури.”

*Василь Сухомлинський
видатний український педагог*

